

نارەزايى ئاۋ لە ئيران

24-07-2021

نووسەرەگان

زريان رۇژھەلاتى

كورتە : نارەزايى خەلكى خوزستان لە ئيران بەھۆى كەمئاوى، لەم رۇژانەدا كە پلەى گەرما لەوچ، خۆى لە قەرەى 47 _ 48 پلە دەدات، رۇژھەى تارانى داگرتووہ. ئيران لە چاۋ چەند سالى پيش ئيستا، لە سياسەتى دەرەوہ پيدا تۇزىك داشى سوارە. لە دانوستاندىن لەبارەى بەرنامە ئەتۆمىيەكەى پەلە ناكات و. داۋاى لا بردنى گەمارۇكان دەكات. بەشيك لە ركابەرە ناۋچەيەكانيشى، دەيانەوچ گرزىيەكانيان لەگەلى كەمبەكەنەوہ. ھەلبەت دۇخى سياسەتى ناوخواى وانبيە و رووبەرۋوى يەكيك لە گرنگترين قەيرانەكانى خۆى بووہتەوہ؛ ئەويش نارەزايى جەماوہريە!

بەرايى

نارەزىيە خەلقى خوزىستان لە ئىران بەھۆى كەمئايى، لەم رۇژانەدا كە پلەى گەرما لەوئى، خۇى لە قەرەى 47 - 48 پلە دەدات، رۇژھەنى تارانى داگرتووه. ئىران لە چاوه چەند سالى پيش ئىستا، لە سياسەتى دەرەوويدا تۇزىك داشى سوارە. لە دانوستاندن لەبارەى بەرنامە ئەتۆمىيەكەى پەلە ناكات و، داواى لاىردنى گەمارۇكان دەكات. بەشنىك لە ركا بەرە ناوچەبىيەكانىشى، دەيانەوئى گرتىيەكانىان لەگەلى كەمبەكەنەوه. هەلبەت دۇخى سياسەتى ناوخۇى وانىيە و رووبەرەووى يەكىك لە گرتىن قەيرانەكانى خۇى بووئەتەوه؛ ئەويش نارەزىيە جەماوهرىيە!

رووداوهكە چىيە؟

نارەزىيە خوزىستانىيەكان لە دەست كەمئايى، بۇ دوو پارىزگاي ئىسغەهان و لوپستانىش پەرەى سەند و چەند شوئىنىكى جىجايى گرتەوه. هيومان رايئس وۇچ باسى كوژرانى 3 خۇپىشاندەرى كردووه [1] و، هەندىك سەرچاوهى دىكەش ئەو ژمارەى بۇ 7 بەرزەكەنەوه [2].

ژمارەىيەك لە پەرلەمانتارەكانى ئەو پارىزگايە رەخنەيان لە حكومەت و پەرلەمان گرتووه كە خەمى دۇخى خوزىستان ناخۇن و ئايەتوللا محەممەد حوسەين ئەحمەدى شاھروودى، نوئىنەرى ئەوئى لە ئەنجوومەنى شارەزايانى رابەرى، رەخنەى لە كەمەرخەمىي نووسىنگەى رابەرى ئىران، سەرۇككۇمار و وەزارەتى وەزەش گرتووه و گوتوويەتى "بەداخووه كوئىيان لىنەگرتىن" [3].

خوزىستان لەجىياتى دانەىيەك، 4 رووبارى گەورە و بچووكى بە ناوەكانى (كارون، مارون، دز و كەرخە) هەيە و بەپئى هەندىك لە ئامارەكانىش، "33% ئاوه سەرزەوونىيەكانى ئىران لەوئىيە" [4]، بەلام ئىستا كەمئايە!

نارەزىيەكان دەلەين، پرۇژەكانى حكومەت بۇ گواستەوهى ئاوى رووبارەكانى خوزىستان بۇ پارىزگا ناوەندىيەكانى ئىران، بىچ و بناوانى ئەو كەمئايەى دروستكردووه و، هەندىك لە بەرپرسانى حكومەتىش دەلەين بەفەرۇدانى ئاوه كىشەكەى دروستكردووه. سالى 2019، ناوەندى لىكۇلەنەوهكانى پەرلەمانى ئىران، پيشبىنى كردبوو كە 80% خەلكى ئىران تووشى گرتى كەمئايى بىنەوه [5] لەوئىشدا ئامازەى بەوه كردبوو كە ناوچەى ئاوىي نۆوهراسى ئىران، كە پارىزگكان وەك: ئىسغەهان، كرمان، يەزد و خۇراسانى جنوبىش دەگرتەوه، كەمئوترىن ناوچەن. ماوهى چەندىن سالىشە پرۇژەى جىجايى بۇ گورپىنى رپەرەى ئاوى ناوچەكانى رۇژئاواى ئىران لە ئارادايە. ئەمسال حەسەن رۇحانى پرۇژەىيەكى گواستەوهى ئاوى دەريا بۇ سەحراى كردووه كە ئامانج لىي، گواستەوهى ئاوى شىرىنكراوى خەلىچ و دەرياي عومانە بۇ پارىزگكانى نۆوهراسى، سىستان و بەلوچستان. لە سەر لەقەكانى رووبارى كارونى خوزىستان كە چەند پارىزگايەكى دىكەوه دىن، چەندىن بەنداوه دروستكراون و لەرپى تونىل و كەنالەوه، ئاوه بۇ پارىزگكانى نۆوهراسى براوه. لانىكەم باسى پرۇژەى 9 بەنداوه لەسەر لەقەكانى كارون دەكرىن كە لە هەرسى پارىزگاي لورستان، مەركەزى و چوارمەهال و بەختارىيەوه دەرژىتە ناوه خوزىستان كە هەندىكانى كەوتوونەتە كار و ئەمەش خەلكى تووهرە كردووه. نەك تەنبا خەلكى ئاسايى، بەلكو ئەمە مشتومرئىكى لەنۆوان پەرلەمانتارانى خوزىستان و پارىزگايەكى وەك ئىسغەهانىش دروستكردووه كە ئاوى بۇ براوه. سالى 2019، 19 پەرلەمانتارى ئىسغەهان لە دزى لاىردنى پارەى دائراوه بۇ جىيەجىكردىن پرۇژەكانى گواستەوهى ئاوى لەقەكانى رووبارى كارون بۇ پارىزگايەكانى و زىندووكرندەوهى رووبارى زايەندەپوود، دەستيان لەكاركىشايەوه تاوهكو حكومەت ناچاربىت ئەو پارەى تەرخانبات و ئەويش كردى [6] نوئىنەرانى خوزىستانىش لەكاتى گوتارى رۇحانىدا نارەزىيان دەربىرى و دواترىش لەگەل نوئىنەرانى چوارمەهال و بەختارى لەگەل جىگرى سەررككۇمار كوئوونەوه.

بۇيە ئەم بابەتە پۇتانسىيەلى ئەوهى تىدايە كە لە رووداوىكى ئىدارىيەوه بۇ پرسىكى سياسى بگوازرىتەوه. جىياوزىي ئىتنى نۆوان ئەو پارىزگايانەى كە ئاويان لىبراوه، لەگەل ئەوانەى كە ئاويان بۇ براوه، واىكردووه كە بەرپرسانى پلەيەكى تاران، كە زۇريان خەلكى ناوچەكانى نۆوهراسى و باكورى ئەو ولاتەن وەك خۇراسان و سمنان و يەزد و ئىسغەهان و ...، خەمى ئەوهيان بىت كە نەوهك ئەو نارەزىيانە قەلشە ئەتنى و نەتەوهبىيەكان زياتر بكات.

هەلبەت سياسەتى گلدانەوه و گواستەوهى رپەرەى ئاوه لەئىران، تەنبا پرسىكى سياسى نۆوخۇيى دروستكردووه، بەلكو بابەتىكى بۇ پەيوەندىيەكانى عىراق و ئىرانىش دروستكردووه كە دەشى لە داھاتوودا زياتر بىتە رۇژەف. چونكە دروستكردنى بەنداوه لەسەر لەقەكانى سىروان و زاب كيشەى بۇ هەرىمى كوردستان و عىراقىش دروستكردووه.

لە ماۋەي زياتر لە 10 سالى رابردودا ئەمە سىيەمىن خۇپپىشاندىنى گەورەي خوزستانىيەكانە كە لە ئىران كوردبىتايان. سالى 2011 دىكى نامەي بەرپرسىكى تاران لەبارەي گۆرپىنى ديموگرافىيە پارىزگاگە خۇپپىشاندىن كرا كە تووندووتىزىي تىكەوت. سالى 2018 يىش ھەرلە سەر ئاۋ خەلك ھاتنە سەرچادە و لە 2021 يىشدا دووبارە بووۋە.

مەحمود ئەحمەد نەزاد سەركۇمارى پىشوووتى ئىران، تازەي باسى ئەۋەي كروۋە كە كاتى خۇي "ئەنجومەنى بالاي ئاسايشى نەتەۋەي، لە ترسى ئەۋەي كە نەۋەك شەرىكى دىكە رووبدات، گەشەپىدانى خوزستانى بەتايەتى لە رۇژئاۋاي كارون راگرتوۋە، كاتىك خۇي بوۋەتە سەرۋۆكۇمار، ئەۋ بىرپارەي ھەلۋەشانىۋەتەۋە." [7] گوتەكانى ئەحمەدى نەزاد ھەر ئامانچىكان ھەبىت، دەتوانن ئەۋە دەرەخەن كە چۇن روانگەيەكى ئەمىنى و سوپايى، كارىگەرى لەسەر گوزەرانى رۇژانەي خەلك داناۋە. قاسمى سولەيمانى دىشتەكى پارىزگاى خوزستان گوتوۋەتە، لە ئامارەكاندا رىزەي بىكارى لە خوزستان بە 14.5% ديارە بەلام لە ھەندىك شوپىندا لە سەرۋەي 40%-45% داۋە. خوزستان دۇخىكى ھاوشىۋەي بەسەرى عىراقى ھەيە. نەۋتى زۆرە و خزمەتگوزارىي كەمە. زياتر لە 50% يەدەكى نەۋتى ئىران لەۋىيە[8]، بەلام كەمئوۋى و بىن كارەبايى و بىكارى تىنى بە دانىشتوۋانەكەي ھەلچىۋە كە دىشتى پىرسى ھاۋبەشەبىت لەگەل بەشىكى زۆرى ناۋچەكانى دىكەي ئىرانىش.

زيادبوۋنى نارەزايى جەماۋەرى

لە ماۋەي چەند سالى رابردودا نارەزايى جەماۋەرى، لە بەشى باشوورى گۆي زەۋى و لەۋ و لاتانەي بەپىيان لەگەل ديموكراسى باش نىيە، زيادى كروۋە. لە 12 مانگى سالى 2019دا، لانىكەم 50 خۇپپىشاندىنى گەورە و بچووك رووبانداۋە، ئەم ژمارەيە لە 11 مانگى سالى 2020دا گەپىشتوۋەتە 77.9% لەنۋو 16 خۇپپىشاندىنى ھەرەگىز كە لە ئەمىركاى لاتىنەۋە بگرە تاۋەكو ئاسيا كراون، [9] بىچگە لە 4 دانە كە ھۆكارەكان زياتر سىياسى بوون، ئەۋاندىكە زياتر ھۆكارى ئابوورى و دژايەتى گەندەلى و ناعەدالەتى و داۋاي رىفۇرم، پالئەرە سەرەكىيەكانى خۇپپىشاندىن بوون. خەلكى دىنا ئىدى زياتر لە جاران دىكى حۇمەتەكانىان دەرەكەۋىت و ئىرانىش لەمە بەدەر نىيە.

لە ماۋەي دەسەلەتى كۇمارى ئىسلامى ئىراندا، بەمەي ئەمجارەي خوزستانەۋە، لانىكەم 12 خۇپپىشاندىنى گىزىك دەرەكەۋتوون. ھەرچار حۇمەت سەركوتىكروۋە، بەلام ھەرچى چوۋە ماۋەي نىۋان خۇپپىشاندىنەكان كەمتر بوۋە، ھەرۋەھا بەشدارىي خەلك زياتر بوۋە. بىچگە لەۋە، تووندووتىزىي زياترىشى تىكەۋتوۋە. دەتوانىن بىزىن بىچگە لە رووداۋەكانى سالى 1981، نارەزايى فراۋان تاۋەكو كاتى خۇپپىشاندىنەكەي خۇپپىشاندىن لە تاران و تەۋرۋز لە سالى 1999، كە دىكى داخستنى رۇژنامەي سەلام كرديان، شتىكى گەورە روۋپىنەدا، بەلام رووداۋەكانى دە سال دواتر، رىيان خۇشكرىد بۇ زنجىرەيەك خۇپپىشاندىن كە ھەرچى چوۋە ماۋەي نىۋانىان كەمتر بوۋ. سالى 2009 لە دىكى ئەنجامى راگەپىندراۋى ھەلۋەزاردن خەلكانىكى زۆر لە سەرتاسەرى ئىران دەرەكەۋتە سەرچادە و لە ئەنجامدا بەپىي كەمترىن ژمارەكانىش بىت، لانىكەم 30 كەس كوزران و نىكەي 4000كەسپىش گىران. لە 2011، نارەزايىپكە لە دىكى دەستكارىكرىدى ديموگرافىا لە خوزستان دەرەكەۋت كە تىپىدا 27 كەس كوزران. لە 2011 و 2012دا شەپۇلى بەھارى عەرەبى، كارىگەرىيەكى سنوردارى لەسەر ئىران دانا، بەلام حۇمەت تۋانىي كۇنترولى بكات. لەۋەشدا لانىكەم، 3 كەس كوزران و زياتر لە 90 كەس بىرىندار بوون و نىكەي 1500 كەسپىش گىران. لە 2017-2018دا نارەزايى لەدەست گرانى تەشەنەي كىرد و لە ئەنجامدا، 22كەس گىيانى لەدەستدا و نىكەي 3700 كەسپىش گىران. لە 2018، نارەزايىپكى ئاۋ لە خوزستان دەرەكەۋت. 4 كەس كوزرا و 21 دىكە بىرىندار بوون و 10 كەسپىش لەسەرى گىران. داۋاي ئاۋ، نارەزايى بەنزىن لە 2019 ھات كە ئەۋانەي كەمترىن ژمارەي كوزرەكان دەلئىن، باسى 300 و ئەۋانەشى زۇرتىن دەلئىن، باسى كوزرانى 1500 خۇپپىشاندىن دەرەكەۋن و دەلئىن نىكەي 7000كەسپىش گىران. لە 2019دا نارەزايى لەسەر گىزىكى مەلەپەكى سوننە لە بەلوچستان دەرەكەۋت كە تىپىدا 6كەس بىرىندار بوون. لە 2020دا نارەزايى لەسەر خستىنەخوارەۋەي فرۇكە ئۇكرانىيەكە دەرەكەۋت و، لەسەر ئەۋەش 30 كەسپىش گىران. 2021 لە بەلوچستان لەسەر كوزرانى چەند كەسپىش لەۋانەي لە سنوور قاچاقى دەرەكەۋن، نارەزايى دەرەكەۋت و لە ئەنجامدا 27كەس كوزرا، 50 بىرىندار بوون و 3كەسپىش گىران.

كۇتايى

بەگىشتى دەتوانىن بىزىن بەمەي خوزستانەۋە، ئەمە 5 سالە كە لە ئىران بە داۋاي يەكدا خۇپپىشاندىن دەرەكەۋت. نارەزايىپەكان خىزا بلاۋ دىبەنەۋە. بابەتى نارەزايىپەكانىش تەنبا سىياسى نىن، بابەتى ئابوورى و تەننەت پىرسى مەزھەبى و نەتەۋەپىش لە گۆرپىداۋە. ۋەك ئەۋانەي

1981 و 1999 نين كه زياتر پرسى ئازادى و سياسى هەبن و پيوستى بە حيزبىكى سياسى هەبىت تاوهكو ريكيان بخت. خوڤيشاندان لەسەر ئاو دەتوانن يەكسەر بۆ داوايەكى سياسى بگۆرئيت. نارەزايى لەسەر بەنزين و گرانیى دەتوانئيت بۆ نارەزايى لە سياسەتى تاران لە فەلەستين و لوبنانيش بگۆرئيت. سنوورى نيوان هۆكارە سياسى و ناسياسىيەكانى خوڤيشاندان كەمپەنگ بووه. بۆيە ئەوهى خوزستان لەسەر ئاو هەروهەا لە ئاويش زياتره. ئيران لەوانەيه بتوانئيت سەركوتى بكات وهك ئەوانيدىكه، بەلام هيچ گەرەنتييهكى نيه كه لە شوڤينىكى ديكهوه نارەزايى دەرئەكەوئيت. چونكه بابەتەكان بۆ نارەزايى لە جاران زۆرترن. پئدەچئيت تائيسستا ئيران توانيبيتى لە بابەتەكانى سياسەتى دەرئەوهى ئەم قوئاخەدا هەلبيكات، بەلام بۆ دوڤى ناوخۆ كيشەى ئەو نارەزايانەى هەيه. سەرئەنجام ئەزموونى 5 سالى رابردووى دەرئەهتات كه، چەندەى حكومەت بە كۆنترۆلكردنى خوڤيشاندانەكان راهاتبيت، بەو ئەندازەيهش، زاتى خەلكى لە حكومەت شكاه!

<https://www.hrw.org/news/2021/07/22/iran-deadly-response-water-protests> - [1]

- [2]

<https://www.independentpersian.com/node/164011/%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B3%DB%8C-%D9%88-%D8%A7%D8%AC%D8%AA%D9%85%D8%A7%D8%B9%DB%8C%D9%81%D8%B6%D8%A7%DB%8C-%D8%B3%D9%86%DA%AF%DB%8C%D9%86-%D8%A7%D9%85%D9%86%DB%8C%D8%AA%DB%8C-%D8%AF%D8%B1-%D8%AE%D9%88%D8%B2%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86%D8%8C-%D8%AE%D8%B7-%D9%88-%D9%86%D8%B4%D8%A7%D9%86-%D9%85%D8%B3%D8%A6%D9%88%D9%84%D8%A7%D9%86-%D8%A8%D8%B1%D8%A7%DB%8C-%D9%85%D8%B9%D8%AA%D8%B1%D8%B6%D8%A7%D9%86>

<https://www.aa.com.tr/fa/%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86/%D8%A7%D8%B9%D8%AA%D8%B1%D8%A7%D8%B6%D8%A7%D8%AA-%D8%AF%D8%B1-%D8%AE%D9%88%D8%B2%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%A7%D9%86%D8%AA%D9%82%D8%A7%D8%AF-%D9%86%D9%85%D8%A7%DB%8C%D9%86%D8%AF%D9%87-%D8%AE%D9%88%D8%B2%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%A7%D8%B2-%D8%B1%D9%88%D8%AD%D8%A7%D9%86%DB%8C-%D9%88-%D9%82%D8%A7%D9%84%DB%8C%D8%A8%D8%A7%D9%81/2308467>

- [4]

<https://www.mpo-kz.ir/content/uploads/2019/07/%DA%AF%D8%B2%D8%A7%D8%B1%D8%B4-%D9%85%D9%86%D8%A7%D8%A8%D8%B9-%D8%B7%D8%A8%DB%8C%D8%B9%DB%8C-%D9%85%D9%86%D8%A7%D8%A8%D8%B9-%D8%A2%D8%A8-%D8%A7%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%AC%D9%84%D8%AF-%D9%87%D9%81%D8%AA%D9%85.pdf>

<https://rc.majlis.ir/fa/news/show/1097109> - [5]

- [6]

<https://www.mardomsalari.ir/report/100902/%D9%85%D8%A7%D8%AC%D8%B1%D8%A7%DB%8C-%D9%85%D8%B5%D9%88%D8%A8%D9%87-%D8%AC%D9%86%D8%AC%D8%A7%D9%84%DB%8C-%D8%A7%D9%86%D8%AA%D9%82%D8%A7%D9%84-%D8%A2%D8%A8-%DA%A9%D8%A7%D8%B1%D9%88%D9%86-%D8%A7%D8%B5%D9%81%D9%87%D8%A7%D9%86-%DA%86%DB%8C%D8%B3%D8%AA>

- [7]

<https://www.independentpersian.com/node/163166/%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B3%DB%8C-%D9%88-%D8%A7%D8%AC%D8%AA%D9%85%D8%A7%D8%B9%DB%8C%D9%88%D8%A7%DA%A9%D9%86%D8%B4-%D8%A8%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D8%A7%D9%85%D8%B3%D8%A6%D9%88%D9%84%D8%A7%D9%86-%D8%A8%D8%B1%D8%A7%DB%8C-%D9%85%D8%B9%D8%AA%D8%B1%D8%B6%D8%A7%D9%86>

%D8%A7%D8%AD%D9%85%D8%AF%DB%8C%E2%80%8C%D9%86%DA%98%D8%A7%D8%AF-%D8%A8%D9%87-
%D8%A7%D8%B9%D8%AA%25

https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/Iran/background.htm - [8]

<https://carnegieendowment.org/2020/12/21/worldwide-protests-in-2020-year-in-review-pub-83445>- [9]

<https://www.voanews.com/americas/global-protests-2019-demonstrators-around-world-demand-reform> [10]